

MELİORASIYA ƏRZAQ TƏMİNATINDA MÜHÜM AMİLDİR

Yaxın keçmişimizə nəzər salsaq, görürük ki, Azərbaycanda sənaye və aqrar bölmənin coşqun inkişafı keçən əsrin 60-80-ci illərinə və XXI əsrin əvvəllərinə — ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin və onun layiqli davamçısı cənab Prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti dövrlərinə təsadüf edir. Bu dövrlərdə ölkənin davamlı inkişafını təmin etmək, əhalinin sosial-iqtisadi və rifah halını yüksəltmək üçün bir sıra mühüm qanun və qərarlar qəbul edilmiş, Dövlət proqramları hazırlanmış icraya yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq sərəncamları ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü və 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramları və digər sənədlərindən irəli gələn tələblər aqrar sektor qarşısında bir sıra təxiresalınmaz vəzifələr qoymuşdur.

Dövlət proqramlarından irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasına, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə və Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı

tı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə (AzM və ST ASC) müvafiq tədbirlərin hazırlanması həvalə edilmişdir. AzMvəST ASC Dövlət proqramlarının icrasını təmin etmək məqsədilə “Tədbirlər planı” hazırlanmış və cəmiyyətin struktur bölmələrinə və sahə institutlarına müvafiq tapşırıqlar vermişdir.

AzMvəST ASC-nin sədri Ə.Əhmədov meliorasiyanın Dövlət proqramlarının həyata keçirilməsindəki rolunu yüksək qiymətləndirərək Azərbaycan Hidrotexnika və Meliorasiya Elm İstehsalat Birliyinin (AzHvƏM EİB) maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsini daim diqqət mərkəzində saxlayır. O, meliorasiya üzrə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına və alınan nəticələrin istehsalata tətbiqinə dair məsələləri bilavasitə öz himayəsi altına almışdır.

AzHvƏM EİB-nin əsas və yardımçı binaları əsaslı təmir edilmiş, əraziləri səliqə-sahmana salınmış, laboratoriyalar müasir cihaz və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Keçmiş Sovet İttifaqında, demək olar ki, analoqu olmayan, ilk meliorasiya elmi məktəbi sayılan Muğan Meliorasiya Təcrübə Stansiyasının yaradılmasının 100 illiyi Ə.Əhmədovun rəhbərliyi ilə 2014-cü ildə yüksək səviyyədə təşkil edilmiş və yubiley Saatlı rayonu Cəfərxan qəsəbəsində dövlət adamlarının iştirakı ilə keçirilmişdir. XX-XXI əsrlərdə Azərbaycan meliorasiya elminin əldə etdiyi nailiyyətləri gələcək nəsillərə çatdırmaq məqsədilə Ə.Əhmədov və professor A.Həşimov tərəfindən “Azərbaycan Hidrotexnika və Meliorasiya Elm-İstehsalat Birliyinin yaranma tarixi və XX-XXI əsrlərdə Azərbaycan meliorasiya elminin nailiyyətləri” adlı ensiklopedik kitab hazırlanaraq nəşr edilmişdir. Bu ensiklopedik kitabda AzHvƏM EİB-in yaranma tarixi, aparılmış elmi-tədqiqat işlərinin yekunu, meliorasiya elminin nailiyyətləri, bu nailiyyətlərin əldə edilməsində əməyi, xidməti olan insanların həyat və fəaliyyətləri öz əksini tapmışdır.

Dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi baxımından, ələlxüsus əhalinin ərzaqla təminatının yerli istehsal hesabına daha da yaxşılaşdırılması sahəsində Azərbaycan Hidrotexnika və Meliorasiya Elm-İstehsalat Birliyində əldə edilmiş elmi nailiyyətlərin bəzi yekunları haqqında söhbət açmaq niyyətindəyik.

Araşdırmalar göstərir ki, əhalinin təhlükəsizliyinin başlıca təminatı su və torpaq ehtiyatları və onlardan səmərəli istifadə edilməsidir. Qəbul edilmiş beynəlxalq normalara görə, əhalini ərzaqla tam təmin etmək üçün bir nəfər sakinə 0,3-0,5 hektar yararlı əkin sahəsi, 7,4 min kubmetr və ya ən azı 1,7 min kubmetr şirin su düşməlidir. Lakin Azərbaycanda bir nəfərə 0,15-0,20 hektar yararlı əkin sahəsi, təqribən bir min kubmetr şirin su düşür ki, bu da kritik hesab edilən həddən 2-7 dəfə azdır.

Azərbaycanda, o cümlədən dünyanın əksər ölkələrində kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsuldarlığın əldə edilməsinə əngəl törədən başlıca faktorlardan biri torpaqların şorlaşmaya, şorakətləşməyə məruz qalmasıdır. Dünyada 954 milyon hektar, o cümlədən Amerikada 147 milyon, Avropada 51 milyon, Afrikada 80 milyon, Asiyada 318 milyon, Avstraliya və Okeaniada 358 milyon hektar əkin sahələrini şoranlıq və şorakətləşmə bürümüşdür.

Ölkəmizdə mədəni əkinçilikdə istifadə edilən torpaqların 1,3 milyon hektarı şorlaşmaya və şorakətləşməyə məruz qalmışdır. Uzunmüddətli tədqiqatlar əsasında müəyyən edilmişdir ki, yüksək aqrotexniki və aqrokimyəvi tədbirlərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, şorlaşmış torpaqlardan yüksək məhsul əldə etmək qeyri-mümkündür. Ölkənin müxtəlif

torpaq şəraitlərində aparılan tədqiqatlara əsasən suvarılan torpaqlar şorlaşma tip və dərəcələrinə görə diferensiasiya edilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, hətta zəif dərəcədə şorlaşmış torpaqlarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı 20-40 faiz azalır. Şiddətli dərəcədə şorlaşmış torpaqlarda və şoranlıqlarda isə bitkilər inkişaf etmir, hətta toxum cücərmir. Odur ki, şorlaşmış torpaqların yararlı vəziyyətə gətirilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Yer kürəsində Azərbaycan mürəkkəb torpaq örtüyünə və təbii-iqlim şəraitinə malik olan zona hesab edilir. Burada dünyanın bütün iqlim qurşaqlarında inkişaf tapmış 40-dan artıq torpaq tipi və növlərinə təsadüf edilir. AzHvƏM EİB-də torpaqların müxtəlifliyi, təbii-iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla şorlaşmış, şorakətləşmiş torpaqların yaxşılaşdırılması və əkin dövriyyəsinə qaytarılması üzrə bir sıra texnologiyalar, mühəndisi qurğular işlənilib hazırlanmışdır.

Birliyin alim və mütəxəssisləri tərəfindən işlənmiş yeni texnika və texnologiyalar nəinki respublikamızda, hətta dünyanın bir sıra ölkələrində — Suriyada, Misirdə, Kubada, Laos Xalq Demokratik Respublikasında, Rusiyada, Ukraynada, Orta Asiya dövlətlərində və s. uğurla tətbiq edilmiş və hazırda da istifadə olunur.

100 ildən artıq təcrübəyə və zəngin elmi-texniki bazaya malik AzHvƏM EİB keçmiş Sovet İttifaqında sahə üzrə fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat institutlarının və torpaqların meliorasiyası üzrə aparılan elmi-tədqiqat işlərinin koordinatoru olmuşdur.

Birliyin işləyib hazırladığı texnika və texnologiyaların tətbiqi nəticəsində taxılın məhsuldarlığını hər hektardan 36-45 sentnerə, çoxillik yoncanın (quru ot kütləsi hesabı ilə) 174-180 sentnerə, pambığın 40-50 sentnerə, dənlik

qarğıdalının 120-125 sentnerə, üzümün məhsuldarlığını isə 178-350 sentnerə qədər yüksəltmək mümkün olmuşdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 1933-1939-cu illərdə suvarılan torpaqların hər hektarından orta hesabla 6,6 sentner pambıq məhsulu əldə edilirdi.

Qeyd edildiyi kimi, ölkəmizdə şirin su çatışmazlığı mövcuddur və quraqlıq illərdə bu amil özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Orta sululu illərdə ölkənin yerüstü şirin su ehtiyatları (çay suları) 22,6 milyard kubmetr, az sululu illərdə 10,3 milyard kubmetr, quraqlıq illərdə isə 5,7 milyard kubmetr təşkil edir. Su ehtiyatlarının təqribən 70 faizi qonşu ölkələrin ərazisində formalaşır. Ölkədə orta illik su çatışmazlığı 4,5-5,0 milyard kubmetrə çatır.

Su ehtiyatlarının qıtlığı və ölkə ərazisində qeyri-bərabər paylanması kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsuldarlığın əldə edilməsinə mane olan başlıca amillərdəndir. Odur ki, alternativ su mənbələrinin aşkar edilməsi və suya qənaətedici texnika və texnologiyaların işlənilmə zərurətini ortaya çıxarır. Məlumat üçün qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı bitkiləri müxtəlif torpaq və iqlim şəraitlərində əkilib becərilirdiyi üçün hər şəraitə uyğun suvarma rejimlərinin, texnika və texnologiyaların yaradılması tələb olunur.

Bütün bu qeyd edilənləri nəzərə alaraq AzHvƏM EİB-də suya qənaətedici suvarma rejimləri, müvafiq olaraq suvarma texnika və texnologiyaları işlənilib hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Hazırlanmış metodiki göstərişlər, təlimatlar, tövsiyələr, təklif və rəhbərliklər müvafiq təşkilatlara, torpaq sahiblərinə və fermerlərə təqdim edilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmə yollarından biri də alternativ su mənbələrindən, ələlxüsus qeyri-ənənəvi (çirkab, dəniz, kollektor-dre-

naj və yeraltı) suların kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılmasında istifadə olunmasıdır. AzHvƏM EİB-də qeyri-ənənəvi suların istifadə mümkünlüyü öyrənilmiş, torpaq və yetişdirilən məhsulların keyfiyyətində baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla müvafiq texnologiyalar hazırlanmışdır. Kənd təsərrüfatı bitkilərindən yüksək məhsuldarlığın əldə edilməsində vacib tədbirlərdən biri də meşə-meliorasiya və ya fito-meliorasiya işləridir. Əkin tarlalarını külək eroziyasından qorumaq, torpaqda gedən qeyri-məhsuldar buxarlanmanı azaltmaq, suvarma suyuna qənaət etmək və qrunut sularının səviyyəsini qismən tənzimləmək məqsədilə tarlaqoruyucu meşə zolaqlarının salınması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan tədqiqatlar əsasında zonalar üzrə meşə-meliorasiya tədbirləri işlənilib hazırlanmış və Muğan, Salyan, Qarabağ, Şirvan düzlərində, həmçinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasında tətbiq edilmişdir.

AzHvƏM EİB meliorasiya və su təsərrüfatı ilə sıx bağlı olduğundan sahənin problemlərinə daha çevik və operativ reaksiya verməklə qarşıya çıxan məsələlərin həllində bilavasitə iştirak edir. Meliorasiya və su təsərrüfatının “İnkişaf Konsepsiyasına” uyğun elmi-tədqiqat işləri yuxarıda şərh edilmiş istiqamətlərlə yanaşı, həm də aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

— az vəsait qoyuluşu hesabına yeni torpaqların əkin dövriyyəsinə cəlb edilməsi, münbitliyinin bərpası və artırılması, ərazilərin meliorativ rayonlaşdırılması;

— meliorativ-hidrogeoloji və ekoloji monitorinqin təşkili və aparılması;

— torpaq və hidrogeoloji proseslərin formalaşma, dəyişmə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırılması və qabaqqaçı tədbirlərin işlənilməsi;

— irriqasiya sistemlərinin, hid-

rotexniki qurğuların, kollektor-drenaj şəbəkəsinin konstruksiyalarının təkmilləşdirilməsi, onların layihələndirilməsi metodlarının müasir tələblər səviyyəsində işlənilməsi, bərpa və yenidənqurma işlərinin elmi-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması.

Çay hövzələrində məcra proseslərinin öyrənilməsi, antropogen təsirlərin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırılması, həmçinin, məcra nizamlayıcı qurğuların yaradılması, onların layihələndirilməsi üçün metodların işlənilməsi də vacibdir.

Daşqın və sel əleyhinə kompleks mübarizə tədbirlərinin işlənilməsi, sahil qoruyucu və mühafizə qurğularının yeni konstruksiyalarının yaradılması, onların layihələndirilməsi metodlarının işlənilməsi, meliorasiya edilmiş (yaxşılaşdırılmış) torpaqların kənd təsərrüfatı bitkiləri altında mənimsənilməsi metodlarının işlənilməsi, ən optimal dövrü əkin sisteminin yaradılması da diqqət mərkəzində olmalıdır.

Suyun ölçülməsi, uçotunun aparılması, bölünməsi üzrə mexanizm və metodların işlənilməsi, suölçən cihazların təkmilləşdirilməsi, tikinti işlərinin mexanikləşdirilməsi, qurğu və sistemlərin idarə edilməsinin avtomatlaşdırılması, hidromeliorativ sistemlərin, hidrotexniki qurğuların istismarının təşkili və istismar qaydalarının təkmilləşdirilməsi də qarşıda duran vəzifələrdəndir.

Qeyd edilənlər heç də meliorasiya sferasına daxil olan məsələ və problemlərin tam siyahısı deyil. Praktika göstərir ki, meliorasiya ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin bilavasitə qarantıdır.

Sabir HƏSƏNOV,
Azərbaycan Hidrotexnika və Meliorasiya Elm-İstehsalat Birliyinin Hidromeliorativ sistemlərin istismarı laboratoriyasının müdiri, texnika elmləri doktoru.